

ОТНОВО ЗА РАЗЛИЧНИТЕ ВИДОВЕ СОЦИОЛИНГВИСТИКА

Ангел Ангелов,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията е изцяло теоретична и предлага преглед на основните идеи в социолингвистиката, възникнали през последните 60 години. Обсъдени са главните възгледи за макро- и микросоциолингвистика, сравнени с методите на диалектологията, а така също и с най-новите тенденции в областта на еколингвистиката. Целите и принципите на езиковата политика и езиковото планиране, определени през 60-те и 70-те години на XX в., претърпяват за значителни промени в началото на XXI в. – време на глобализация и нов лингвистичен ред. Усилията за запазването на езиковото и културното разнообразие предизвикват обновяване на социолингвистиката, която всъщност се вмести в парадигмата и етиката на еколингвистиката. Специално внимание е отделено на източноевропейските разработки по социолингвистика, както и българските постижения в тази интердисциплинарна област.

Keywords: sociolinguistics, dialectology, ecolinguistics, language planning, sociolinguistic variability

Споровете около статута на социолингвистиката отдавна вече са само страница в историята на съвременната хуманитарна наука. Беше време, когато в Източна Европа дори социологията беше под въпрос, макар че в края на 70-те години на XX в. беше направен методологически (а до известна степен и идеологически) заводей, като се прие полезността на емпиричните хуманитарни изследвания. Почти веднага социолингвистиката също получи криле, особено след като в Съветска Русия се издадоха книгите на Николски (1976) и Швейцер (1977). У нас М. Виденов публикува книгата „Социолингвистика: Основни тезиси“ (1982), която очерта пътя на българските приноси по теренна и теоретическа социолингвистика за десетилетия напред. Пионерските възгледи за развитието на лингвистичната наука в България дойдоха по-рано отколкото в редица други европейски страни и при това направено от основополагаща школа в европейското езикознание, от Прага – родината на структурализма, където младият тогава М. Виденов имаше възможност да общува с такива лингвистични колоси като Хавранек и Матезиус (Исса, 2012). Факт е, че нашата наглед скромна лингвистична наука днес може да се похвали със значителни постижения и пионерство именно в областта на социолингвистиката, което се

дължи както на ентузиазма на отделни изследователи, така и на създадената социалингвистична лаборатория в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 80-те години, прераснала в края на същото десетилетие в Международно социалингвистическо дружество (Алексова, 2011; Ангелов, 1995).

Приложна лингвистика, текстова лингвистика и социалингвистика

В трудовете на пражките лингвисти безспорно се прочитат редица постановки, залегнали в методите на модерното проучване на отношенията между езика и обществото. Същинската интердисциплинарна социалингвистика, както и психо- и етнолингвистиката, обаче се появяват в САЩ в края на 50-те години. До ден-дневен в редица европейски научни центрове (напр. във Франция, Италия и Испания), макар тази наука да е позната и усвоена, не може да се каже, че е в центъра на лингвистичните занимания.

Моторът на първите интердисциплинарни лингвистични направления следва да се търси в бихейвиористските модели на индивидуалното и социалното знаково поведение. Както днес се разкрива, тези модели са черпели идеи и от учението на Павлов за първата и втората сигнална система, но тяхната цел е била предимно практическа, инженерна. Задачата е била да се задвижат кибернетичните автомати въз основа на операционални дефиниции, които пък са в основата и на компютърното програмиране (Янакиев, 1977). Така в Америка се оформи „шапката“ на приложната лингвистика (Applied Linguistics), която у нас беше повече от сполучливо побългарена от М. Янакиев, определил ясно трите ѝ дяла: психо-, социо- и текстова лингвистика.

Текстовата лингвистика се оказва много по-европейска от своите посестрими психо- и социалингвистиката, защото се свързва добре с традициите на езикознанието във Франция, Австрия и Германия. Тук следва да се споменат стилистиките на Л. Шпицер, М. Коен и Р. Якобсон, а малко по-сетне се появява и с имащата значителна притегателна сила книга „Кохезията в английски“ на М. Халидей и Р. Хейзън (1976). Дори днес водещи имена в европейската социалингвистика, каквито са австриецът В. Дреслер и холандецът Т. ван Дайк, продължават да се раздвояват между анализите на текстовата кохерентност и интерактивните модели на прагматиката. Въпреки че се наричат прагматични, тези модели често пъти са своего рода социалингвистика, особено когато трябва да се потърси подкрепата на емпирията (напр. при анализите на рекламата или на речевия етикет).

През 70-те години в Германия и по-специално в Университета в Констанц се разгръна школа по текстова лингвистика под ръководството на Петьофи, а в Тюбинген също се оформи сродна научна среда с акцент върху лингвистичната семантика около учени като Косериу и Гекелер. В крайна сметка тъкмо прагматиката погълна редица усилия на текстовите лингвисти, а теорията на речевите актове канализира цяла поредица от конференции и издания, организирани главно от Дж. Верхуерен и дружеството на прагматиците със седа-

лице в Антверпен (Белгия). Тенденцията продължава вече три десетилетия, като по страниците на *Journal of Pragmatics* – списание, издавано в Холандия от Я. Мей, все още намират трибуна най-напредничави семиотични и социолингвистични наблюдения, както и съответните обобщаващи модели.

Анализите на дискурса погълнаха, макар и в друга посока, усилията и на редица френскоезични интелектуалци. В подобни повече философски (и литературоведски), а по-малко лингвистични задачи могат да се разкрият влиянията на френските деконструктивисти и постструктуралисти, свързани с имената на Барт, Тодоров, Дерида и Фуко, където границите между научните направления изглеждат съвсем размити и дори съзнателно пренебрегвани. В най-ново време в подобна парадигма се вписват и теориите за *критичния анализ на дискурса*, който пък отделя особено внимание на въпросите за властването чрез езика, както и на многообразието на игрите със значението и съдържателната страна на текстовете (Феърклог, 1987; Водак, 2001; Крес, 2008).

Нека все пак още малко да се вгледаме в зората на социолингвистичните идеи, защото „мотиви“ за „изобретяването“ на приложна лингвистиката могат да се открият още в края на Втората световна война, и то не само в сферата на новите технологии, но и при въпросите на геополитиката.

Макросоциолингвистика

В началото на 60-те години, когато Дж. Фишмън започва да издава най-авторитетното социолингвистично списание *International Journal of the Sociology of Language*¹⁾, същият автор разграничава макро- и микросоциолингвистика. Посочва се, че ако *микросоциолингвистиката* дава точни статистически данни за вариантността при езиковите особености (като някои от тях са твърде показателни за социалните явления), то *макросоциолингвистиката* се отнася към описанието на езиковите ситуации, и то във връзка с *езиковата политика и езиковото планиране*. В своя по-късна книга („Феноменът на първия конгрес. Стандартизацията на езика Х“) Фишмън (1993) представя специфични случаи на планомерно създаване на различни книжовни езици по целия свят, като очертава най-общите механизми на езиковото планиране: първо – *планирането на статут*, и второ – *планирането на корпус*²⁾. Очевидно става дума за постепенно избистряна теория на езиковото планиране, възпроизвеждана в множество книги, статии и уводни курсове (Каплан и Болдоф, 1997), според която има четири подтипа езиково планиране: планиране на статута, планиране на корпуса, планиране на езиковото обучение (главно при овладяването на чужд език) и планиране на престижа. Последният тип планиране – планирането на престижа, е дискуссионен, тъй като планирането на статута до голяма степен е свързано с чувствителността на различните социални прослойки спрямо престижните употреби.

Планирането на статута на даден език се оказва в по-предна позиция от планирането на корпуса. Това е логично, защото волята за езиковото бъдеще се

оказва съзнателен акт, за който съществуват мотивации от различен характер. На първо място се поставя *произходът* на езика, който често е тъждествен с произхода на съответния етнос. Дали съответният език е произлязъл от друг, дали е самостоятелен, или е плод на ново развитие; дали е разклонение от друга култура и преживелица от древността? Понякога тенденцията за самообособяване може да почива върху новоизградена или съвършено измислена национална митология. Срещат се и случаи на антагонизъм, на отричане от родствените връзки, както и обратното – припознаване на несъществуващи родства.

Вторият мотив е степента на стандартизация. Изграждането на езиковия корпус следва трезво да се прецени, тъй като развитието на езиков вкус и на чувството за правилни и неправилни употреби е плод на интелектуални усилия, съизмерване с други култури и други народи. Знайно е, че най-често писателите и литературата на даден език изграждат националните представи за добър езиков вкус.

На трето място – статутът е и юридически проблем. Кодификацията на даден език е официален акт, който се създава от съответна институция, регулатор на нормите. Езиковата кодификация не предполага съд и санкции, каквито има за отклоненията от нормите на други типове поведение. Най-често статутът на езика е отбелязан в основния документ на държавността, в конституцията. Тъй като обаче етническото многообразие предполага съвместно съществуване на различни езици и диалекти, може да се говори за официален език, за регионален официален език, за толериран език, за маргинализиран език и дори за забранен език.

Като четвърти вид перспектива по отношение на езиковия статут все повече се отбелязва виталността или жизнеността на даден език. Този критерий е пряко свързан с демографския фактор и с отмирането на дадени етнически общности. Въпросите, свързани с броя на носителите на даден език, и въпросът дали има кой да доразвие и да продължи употребите, се оказва ключов в съвременната ситуация на глобализационни промени, предизвикващи езикова смърт (ЮНЕСКО – Експертен доклад, 2003).

Планирането на корпуса е наречено от Фишмън с взетия назаем цитат „нещо красиво е радост завинаги“ (Фишмън, 1997: 101). Според друга не по-малко сполучлива, но не толкова метафорична дефиниция езиковото планиране на корпуса е „целенасочена намеса в естественото развитие на езика“ (Кофи, 2012). Очевидно е, че *естественото развитие* е различно от съзнателните намерения на определен елит, стремящ се да придвижи даден език в определена посока, особено когато намеренията са мотивирани съобразно някаква идеология или друга стратегическа цел. Тогава за естественото развитие остава единствената дефиниция да бъде свързано с колективното безсъзнателно или с обективен процес, който е извън общественения контрол. В езиковото развитие наистина има обективни процеси, аналогични на земното притегляне; процеси, които не са плод на социални конвенции. Граматиката е обективна в по-голямата си част; тя не е въпрос на договаряне дори и от страна на по-предните поколения. Граматиката следва зако-

номерностите на точните науки, както е при физиката и химията, защото следва логиката на Сътворението, т.е. инкорпорира е опит от много равнища.

Тъй или иначе, две нормативни системи, два канона се срещат при езиковото планиране – обикновеният, несъзнаваният или смътно осъзнаваният граматически ред (фолклорен или традиционен канон), от една страна, и целенасоченият нормативен и често пъти оформен като доктрина, понякога изразен в манифест, програмен канон, от друга страна. Между двете системи има симфония, но има и напрежение³⁾.

Участието на властовите структури и наличието на някакъв тип конкуренция не може да се отрече при избора на диалектната основа, защото доминирането на един диалект е за сметка на друг, а в общественото съгласие по този въпрос се заключава процесът на стандартизацията. Така например сравнителното изследване на А. Састре (2000) за каталонския в Каталуния, Валенсия и на Балеарските острови показва как едната система – целенасочената, е отговорна за статута и с оглед на статута планира корпуса. Другата обаче несъзнателно поддържа корпуса и почти не се интересува от статута, макар че понякога е много ревнива към определени народни доктрини.

Известни са и два вида диахронно развитие на езиковата норма и на процесите на стандартизация и кодификация: естествена (постепенна) и конгресна (консенсусна). Първият тип е спонтанното и последователно израстване на езиковите жанрове, разработването на речника и развитието на граматическите конструкции с оглед на всички нужди на съвременната комуникация. Такъв пример за постепенна еманципация и разработване (елаборация) е преди всичко френският език, където освобождаването от каноните на латинския и езиковото самоутвърждаване са били дълъг процес, обхващащ поне три века. В такива случаи първо се развива и обработва корпусът на езика и едва след това по естествен път се задава значението на езиковия статут. Ролята на авторитетите и писателите естествено тук има решаващо значение.

В други случаи обаче процесът не е отдолу нагоре, т.е. не е от социума към нормата, а обратно – първо се взема решение и след това се действа в съответната посока. Това решение е политическо, то означава осъзнаване на нуждата от отделност, от дивергенция. Случаите показват най-често емоционално самоопределяне и след това, след взето радикално решение, започва да се обработва корпусът на езика. Този процес е повече или по-малко планомерен, като се посочват институции за кодификация и регулация, а така също се планира образованието (Фишмън, 1993).

Планирането на езиковото обучение също очертава бъдещето на даден език; развитието или дори оцеляването му, ако езикът е в процес на упадък. Би могло да се планира дори съживяването му, ако е застрашен. Езиковият империализъм пък – къде по-скрито, къде по-явно – провежда стратегическите си цели за езикова хегемония. Важен елемент на езиковото планиране е стремежът към автономност на съответния официален език, а автономията най-често е свързана с държавния суверенитет. В по-редки случаи се забелязва и отказ от автономност и приемане

на съответен чужд език като официален, защото са познати и множество случаи на планомерна културна и лингвистична интеграция. В обратните случаи, когато са налице образователни традиции, следва те да се запазват, като се съчетават с модернизацията на езиковото образование и по този начин усилията да се насочат към разширяване на езиковата компетентност (Димчев, 2011: 30, 31). Един от основателите на социолингвистиката Д. Хаймс още през 1971 г. разширява значително понятието на Н. Чомски *езикова компетентност* до *комуникативна компетентност*, а в по-ново време вече се говори „за система от различни видове компетентност – езикова, социолингвистична, дискурсна, стратегийна, социокултурна, социална и пр.“ (Димчев, 1998: 66–68).

Езиковото планиране се оказва твърде ефективно в ситуации на билингвизъм и диглосия. В такива случаи се планират не само корпусът и статутът на съответните езици, но и тяхното съжителство, пропорциите в сферите на употребите⁴⁾. Става дума отново за политически тенденции: кой от двата езика да е доминиращ и в каква степен се намира неравностойното положение, да бъдат ли избягвани езиковите конфликти или пък да бъдат съзнателно подклаждани.

Стимулирането на отделен език в рамките на дадена общност с оглед на различните функции (различните практики и употреби) на езиковите варианти в днешния свят също е идеологически мотивирано. Тенденциите за хегемония или за необходим отказ от еманципация се прехвърлят главно в образователните стратегии. Хегемонията на съответни кръгове е по-лесна за разбиране и за разкриване, като се вземат предвид естествените социалнопсихологически наклонности на общностите да доминират над други общности. Вторият модел – моделът на отказа от собствен език, понякога се налага поради страх от капсулиране и културна изолация. Образованието на малцинствата, били те етнически или чисто социални, понякога е склонно да приеме културата на по-голямата общност с цел да се интегрира професионално и планът на културата и така локалният или малцинственият език остава предимно за домашна употреба, макар и да се нарича *пръв* или *майчин* език. Понякога познаването само на един-единствен език, какъвто е случаят с редица носители на английския език, обрича носителите си на монолингвална затвореност, защото дори глобалната култура съдържа в себе си множество разновидности и разнообразие от гледните точки.

Не толкова според теорията на езиковото планиране, а по-скоро въз основа на практики в различни страни, в по нови статии се изброяват до единадесет основни цели на езиковото планиране (Нахир, 2003): пуризъм, ревитализация, реформизъм, стандартизация, разпространяване, модернизация, терминологична унификация, стилистично опростяване, межкултурна комуникативност, поддържане на статуса, допълнителна стандартизация за специфични цели (кодове за хора в неравностойно положение, транскрипция).

Тези цели могат да бъдат преформулирани и по друг начин. Езиковото планиране в съвременната епоха се натовазва със следните социални отговорности:

- да спре асимилацията в ситуация на езикова хегемония;
- да улесни комуникацията вътре в обществото, но и да разтвори тази комуникация в международен план;
- да разработи подсистемите на езика с оглед на социалните сфери на употреба;
- да осигури културното възпроизводство на нацията и предаването на знания от поколение на поколение;
- да опише историята и света от уникална гледна точка;
- да осигури връзка между различни култури и да създаде приоритети по отношение на определени външни взаимодействия.

Не трябва да се пропускат и по-специфични предначертания, когато става дума за съживяване (ревитализация) на даден отпаднал откъм употреба език, или пък специални усилия за предпазване на езика от загуба на функциите. Често пъти при кодификация от втория тип, когато се планира първо статутът, а след това корпусът, се пишат програмни документи, а в днешно време се подготвят редица международни договори във връзка с нарушаването на лингвистичните права на човека. Според редица учени (Скутнаб-Кангас и Филипсон, 1994; Скутнаб-Кангас, 2000) езиковата политика в съвременните условия следва да се разглежда като съставна част не толкова на социолингвистиката, а по-скоро на еколингвистиката, защото по този начин се включва в по-обща и по-съвременна теоретична рамка. Въпреки тези тенденции социолингвистиката, разбира се, продължава да описва панорамата от различни случаи под формата на контрастивна микро- и макросоциолингвистика, която няма да престане да търси „универсални тенденции в разнообразието“.

Следователно може да се обобщи, че основна задача на езиковата политика, която освен от идеологическите си предпоставки се подхранва и от чисто изследователския интерес, е да даде статут на даден език, а понякога да утвърди и лингвоним (име на даден език).

Така макросоциолингвистиката осветлява въпросите за управлението на нормите, за съвместното съжителство на различни стандарти, за езиковите разновидности, стилове и регистри, за правото на употреба на дадени разновидности в различни географски райони и по различни начини. Специално за българската езикова ситуация към тези въпроси е пряко отнесена книгата на М. Виденов „Българската езикова политика“ (2003). Тъй като въпросите за функционирането на езиковите разновидности (или формации) имат и исторически аспект, свързан със съвместното им съжителство и конкуренция по линията на престижа, тук основен се оказва въпросът за диглосията (Виденов, 1990, 2005).

Колкото и жалко да звучи, идеологиите, като по-обща, намират израз при решаването на езиковите и комуникативните проблеми. Повлияна от либералните идеологии, днешната макросоциолингвистика в нейния теоретичен и приложен аспект вече от няколко десетилетия се осмисля като стремеж за по-оптимално използване на езиците и за преодоляване на езиковата дискриминация. В крайна сметка

желанията да се управляват езиковите ситуации, от една страна, се движат от социалнопсихологически механизми за надменност и превъзходство, или от друга страна – от комплексите за малоценност и страховете от колективна смърт. Не може да се отрече, че съществуват културно-политически механизми за манипулации по темата за класификацията на езиците и подезиците. Тези политически механизми проникват и в писанията на лингвисти, хуманитаристи и социолингвисти, с други думи – те се теоретизират, концептуализират и по този начин се създават модели, които, бидейки адекватни на конкретни ситуации, може и да са обективни, но това не им пречи да се екстраполират по отношение на бъдещи модели за управление, т.е. за прокарване на тенденциозни геополитически стратегии.

По принцип езиковото планиране може да се разглежда и като теоретическо недоразумение. Почти не е известно да съществува планиране например в законодателството и юриспруденцията, а в някои свои страни езиковото планиране е нормативнотворческа дейност. Не е известно да има планиране, или поне не се нарича така, дейността на религиозните мисионери, свързана с проповеди и пропаганда, а езиковото строителство и „мисионерство“ в редица свои черти напомня подобни практики. И все пак теоретично подкрепеното и осмисленото езиково планиране е далеч по-хуманно от стихийното езиково планиране, което е характерно за целия XVIII и XIX век. В големи периоди от историята сме свидетели на все същите повтарящи се картини: стремеж за самоопределяне, за оцеляване от страна на слабите и доминиране от страна на силните, като в тази езикова война определени тенденции се засилват – къде естествено, къде изкуствено, а определени народи се подстрекават едни срещу други.

Микросоциолингвистика

Същинските теренни изследвания по социолингвистика се отнасят към микросоциолингвистиката, която е два вида – стратификационна и ситуативна. У. Лабов е вдъхновителят на прилагането на математико-статистически процедури и социометрия при изучаването на езиковата вариантност, с което поставя началото на стратификационна социолингвистика. Откритието му се състои не само в прилагането на адекватен статистически апарат, но и в планирането на експерименти, показващи по точен начин корелацията между социалните класи (социални страти) и начина на говорене на определени представители на тези класи.

В края на 60-те години Лабов публикува части от своята дисертация (1966), а социолингвистите и въобще хуманитаристите са предугаждали нещо изключително, основано на събиране и обработка на точни данни за обществата и езиците. Разкриването на т. нар. *социолингвистични правила* следва да покаже как точно се осъществяват невидимите закономерности на контрола и санкционирането в рамките на езиковата вариантност. Корелациите между социалната и езиковата картина, представяни в статистически диаграми и таблици, всъщност използват двуфакторния статистически тест. Процедурите имат обяснителната сила на семантичния

диференциал и клъстер-анализа в психолингвистиката (често пъти също провеждани със социална насоченост) и наистина са революционни, особено що се отнася до методите. В крайна сметка обаче социолингвистичните правила не довеждат до очакваните обобщения, защото всъщност потвърждават, макар и чрез друг, експериментален алгоритъм, познати тези на социологията и семиотиката.

Анализите на У. Лабов в областта на социолингвистичните ковариации – например за наречията на афроамериканците в Детройт (BEV), се включват направо в практиката с оглед на оптимизирането на образованието и огромяването на чернокожите. Приносът на У. Лабов в областта на хуманитаристиката е безспорен и постиженията му имат преобръщащо за науката действие, тъй като хвърлят мост между стратификационната социология и езикознанието – насока, към която са имали хипотетични предположения и Сосюр, и Пражките структуралисти.

Към третото издание на своята дисертация У. Лабов прибавя своего рода равностойка за постигнатото от приложението на своите методи. В края е публикувано описание на теренни изследвания, отнесени към различни градове по света и прилагащи статистическите корелации между социални страти и диагностични лингвистични променливи (маркери). Става ясно, че с такива методи е изследван не само Ню Йорк, но и Бразилия, Берлин, Берген и Норич. Редица от дисертациите и книгите на нашите социолингвисти са именно в полето на микросоциолингвистиката. Пионерско в тази област е изследването на Велико Търново (Виденев и Байчев, 1988), последвано от Гевгелийския квартал в София (Ангелов, 1999), на Смолян (Каневска–Николова, 1998) и отново на миграциите в София (Кънчева, 2008), а също и в крайния български Северозапад (Маринов, 2008). Що се отнася до методологията на този тип изследвания, тя е подробно обяснена в книгата на М. Виденов „Социолингвистичният маркер“ (1998).

За разлика от У. Лабов, Дж. Гъмърц поставя като основен акцент на своите изследвания взаимодействията вътре в говорните общности (Гъмърц, 1982, 1982а). Процесите в говорната общност, в групата, в различните комуникативни ситуации са в основата на т.нар. *интерактивна социолингвистика*, наричана още *ситуативна*, защото тук става дума не за стратификационна, а за ситуативна вариантност. Такава гледна точка е близка и до социалната семиотика на М. А. К. Халидей, който пък, верен на своята Лондонска школа, се позовава единствено на Б. Малиновски и на Дж. Р. Фърт⁵⁾.

Всъщност обаче интерактивната социолингвистика е подхранена от типичната американска школа в областта на социалната психология, бихейвиоризма, етнометодологията, разговорния анализ и етнографията на комуникацията на Д. Хаймс. Приносите на Дж. Гъмърц, Д. Хаймс и на С. Ъ. Трийп, които работят и в сътрудничество, по отношение на *превключването на кода и стратегиите на употребите на дискурса* са значителни (Гъмърц и Хаймс, 1972; Ердманс и Тиболт, 2003). Споменатите автори не само разработват методологическия инструментариум за емпирични проучвания в областта на психологията на езика,

но подкрепят общите постановки на Фъргюсън и Фишмън за диглосията, като дават конкретни примери за това, как се извършва превключването на кода в комуникативните ситуации при общуването между билингви.

Изследването на езика на семейството от Кр. Алексова (2000) до голяма степен поставя началото на подобен род изследвания и у нас и е продължено от значителна експериментарна работа в областта на социалната психология на езика от нейни докторанти. Авторката посочва (Алексова, 2011: 15), че изследването чрез анкетни методи на нагласите спрямо езиковите употреби също е осъществено за първи път от М. Виденов, а резултатите са публикувани в неговата монография „Софийският език“ (1993).

Диалектология, социолингвистика, еколингвистика

Езиковедите и политиците на XIX в. пишат манифести, а някои създават и теории, които не са универсални, а по-скоро са свързани със задачите и спецификата на всяка езикова ситуация. Както е известно, географията определя историята, а това важи и за езиковата география, която също предопределя характера на езиковото планиране. Проучвателският интерес също се подчинява на политически задачи – традиционната диалектология, както е известно, е исторически ориентирана, но не само за да се проследи етимологията на тази или онази лингвистична особеност, но и за да се изгради единството на нацията (Хауген, 1966).

Известен е афористичният цитат, приписван ту на Хауген, ту на Фишмън, но чийто автор е У. Вайнрайх: „Езикът е диалект плюс армия и флота“. Очевидно се набляга на факта, че националният език е изпълнен със символен капитал и в повечето случаи е равнозначен на националната идентичност. Безспорно е, че езикът е основен атрибут на държавата, макар че държавният суверенитет не означава винаги езиков суверенитет. В цитираната дефиниция обикновено се оценява, макар и негласно, значението на армията за съответното самоопределение, но се пропуска значението на флотата. Флотата означава „излаз на море“, което също е съществен момент за националното самоопределение. Ако се вгледаме в картата на Европа, единствено Унгария се оказва страна със собствен език, но без излаз на море. Следователно тъкмо диалектолозите описват връзките между езиковите разновидности и съответната територия. Парадоксът е в това, че диалектолозите изследват езикова територия, а не езиковите носители. Така те се оказват безсилни пред въпросите на миграцията и социалната стратификация и не могат да работят добре в градски условия.

Някои учени се отнасят скептично към макросоциолингвистиката, като подмятат, че тук отново прозират имперски амбиции и че езиковото планиране е подходящо за по-слабо развитите страни в Африка и Океания, а е неподходящо да се прилага спрямо Европа. Процесите на прекрояване на границите, от една страна, и търсене на по-човечни, по-съвършени начини за общуване, от друга страна, намират израз в засиления интерес към въпросите на езиковото плани-

ране и през последните десетилетия на XX век. Вероятно поради тази причина днес съществува тенденция екологичната проблематика да обхване в нова етическа парадигма въпросите на макросоциолингвистиката. Езиковото планиране днес е следствие от по-различни интеграционни процеси, като на практика се реализира, без всичко да е добре премислено предварително. Подчертано беше също така, че при юридическите практики теорията се кове в съвременността, т.е. като върви ръка за ръка с описанието на прецедентите. Основните тенденции, които, както е известно, са интеграционни и глобализационни, се провеждат, като за целта се правят и съответните прогнози на макро- (държавно и наддържавно) и на микроравнище (регионални езици и малцинствени езици).

Еколингвистиката остава свързана със социолингвистичните методи, но има по-различна гледна точка и по-различен обект. На първо място еколингвистиката има по-широк обхват и по-сложен обект от социолингвистиката. Ако въпросите за изчезването на езиците, за запазването на езиковото разнообразие и езиковата ревитализация, които по традиция се отнасят към екологията на езиците, са и своего рода макросоциолингвистика, то редица по-философски въпроси, свързани със семнозиса при взаимно преплетените биологични, антропологични и технологични екосистеми, са втората същностна тема в полето на еколингвистиката. Тук именно попада въпросът за изясняването на интердисциплинарната връзка между екология и лингвистика. Еколингвистиката изучава езика, но не толкова в неговия социален контекст – това е задачата на социолингвистиката, която е дефинирана по блестящ начин от У. Лабов. За разлика от социолингвистиката еколингвистиката изучава езика в неговия планетарен контекст, сполучливо наречен от еколозите *екосистема*. Екосистемите съчетават трите начала – биологично, социално и технологично, и се наричат още *обкръжение*, *жизнена среда* или *окръжаваща среда*. Актуалната задача на екологията е свързана с породения от човешките дейности конфликт между биологичното и технологичното начало. Именно социалните действия са породили този конфликт и именно те следва и да се справят с него.

Ако науката от края на XX век беше наречена *приложна*, то през XXI век просто не остава място за задоволяване на научното любопитство. Днес научните задачи са неотложно отнесени към оцеляването – оцеляването на хората в рамките на нашия дом, т.е. планетата Земя.

Освен на биометрични и социометрични методи еколингвистиката разчита и на научни метафори и донякъде на „груби“ аналогии. Това обаче е само на пръв поглед, защото преносите на методи и на модели бързо намират своите логически основания. Още младограматиците правят редица ключови пренасания на идеите за биологичната еволюция на Ч. Дарвин по отношение на езиковото развитие. Известен и неоспорим е моделът на Шлайхер, който представя езиците по света и техните родства под формата на дърво. Едва ли някой ще отрече, че световната *логосфера* притежава редица вътрешни връзки, родства и разклонения, които напомнят генетичните родословия при животните и при хората.

Други метафори в по-ново време са свързани с животинските видове и тяхното изчезване (записването им в червени книги и пр.), от една страна, и езиковите „видове“, т.е. отделните езици и езикови разновидности (диалекти, социолекти и пр.), и създаването на червени книги и за тях, от друга страна. Животинският организъм не съответства в никакъв случай на знакова система, каквато е граматическата и лексическата страна на естествения човешки език, но популацията на биологичните организми съответства по определен начин на социалните организми и техните стремежи за идентичност. Връзки се откриват при следните ключови термини – *биологична ниша* срещу *социум*, *биологична еволюция* срещу *устойчиво развитие*, *хранителна верига* срещу *мирно (или конфликтно) съвместно съществуване (добросъседство)*.

Факт е, че макар и не съвсем пряко, биологичните системи и знаковите системи се срещат. Биологията и културата имат функционална изоморфност; сетивният свят около нас съответства на менталния свят и картините на директния опит се наслагват върху картините на словесния унаследен опит. Следователно търсенето на по-тясната връзка между биология и култура има своите основания, още повече че корените на социалното са в биологичното и макар и субстанцията на видовете да не е качествено същата, каквато е субстанцията на знаците (според Сосюр езикът е само форма, без субстанция), то пропорционалните зависимости и подредбата на градивните елементи се запазват в „метаболизма“ на семиозиса.

Принципът на неотменимата аналогия се разпростира и във връзката между биологичните закономерности и правото. Юридическите модели са въпрос на социални конвенции, но моралът, като основен регулатор на човешкото поведение, има своя логика, съобразена с биологични и сякаш след това с културни дадености.

Сравнението между еколингвистика и социоллингвистика се налага да бъде направено и с оглед на изясняването на някои основни понятия от екологичния научен дискурс. Макросоциоллингвистиката се занимава предимно с езиковото роене и проучва фактическата страна на езиковото разнообразие, но не обяснява издъно механизмите на езиковата смърт и диалектната конвергенция. Социоллингвистиката не може да обясни добре и връзката между демографските проблеми на планетата и езиковото развитие в по-дългосрочен план. Проблемите на технологичните системи и новите средства за електронноопосредствана комуникация още по-малко са в обхвата на типичната стратификационна социоллингвистика. Наистина, социоллингвистите добре анализират корелациите между социалните фактори като възраст, пол, образование и пр. и лингвистичните променливи. Еколингвистите обаче прилагат подобни методи за проучване на влиянието на *екологичните фактори* върху езиковите особености. Такива неотменими екологични фактори са *броят на езиковите носители*, *връзката между поколенията*, *функциите на кода в сферите на комуникацията*, *формите на писмената и устната комуникация* (включително и най-новите от техно-

логична гледна точка – социалните мрежи, мобилните телефони и блоговете). Екологичен фактор, с оглед на информационното и биологичното замърсяване, е и характерът на съхраняването на езиковите съобщения.

Известно е, че днес в глобален и в регионален мащаб протичат процеси на езикова нивелация. Тяхното анализиране и планиране е сред основните задачи на еколингвистиката. Следователно еколингвистиката, която няма за цел да отговаря единствено на научното любопитство, има твърде познат основен обект – човека и неговия език, като в тази дисциплина не се пропуска, че днес човешките същества се намират в условията на твърде застрашено физическо и духовно битие.

БЕЛЕЖКИ

1. Тук не може да не се отбележи, че специален брой на това списание от 1999 г., кн. 135, е посветен на социоллингвистиката в България.
2. Фишмън в много отношения използва терминологията на Хауген (1966: 923) и Фъргюсън (1971: 35), или по-точно казано, фактът, че и тримата автори си служат със сродни методи и примери, показва принадлежността им към една и съща лингвистична школа.
3. В своята лекция на тема „Може ли да се управлява книжовният език“, изнесена на 24. 11. 2010 г. в големия салон на Президиума на БАН, акад. М. Виденов подробно аргументира виждането си по въпроса. Цитирам по памет (А. А.): „Въпреки усилията на елитите, дори и на законодателите, езикът се „самоуправлява“ и се развива по собствени правила, т.е. притежава и своя вътрешна логика“.
4. В своята книга „Диглосията“ М. Виденов (2008) подробно анализира отношенията между билингвизъм и диглосия, като критично прилага модела на Фишмън спрямо българската езикова ситуация.
5. Малиновски и Фърт, а и самият Халидей, са повлияни пряко или непряко от формализма на Бахтин и семиотиката на Йелмслев, особено що се отнася до класификациите на жанровете на комуникацията и до логическите схеми за анализите на дискурса.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова, К. (2000). *Езикът и семейството*. София: Международно социоллингвистическо дружество.
- Алексова, К. (2005). Балканската езикова йерархия според съвременния българин. В: *Проблеми на социоллингвистиката* 8, 107–113.
- Алексова, К. (2011). Езиковият опит като част от социалния опит. Подходи и методи на неговото проучване и измерване. *Български език и литература*, 53, 1, 9–20.
- Ангелов, А. (1995). Поглед върху българската социоллингвистика (с. 96–109). В: Холевич, Й. & Павлов, Ив. (ред.). *Българистични студии*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Ангелов, А. (1999). *Правилата на езика в столичния квартал*. София: Международно социолингвистично дружество.
- Ангелов, А. (2012). *Еколингвистика: Екология на застрашените езици и лингвистика на застрашените екосистеми*. София: Международно социолингвистическо дружество.
- Виденов, М. (1982). *Социолингвистика. Основни тезиси*. София: Нар. просвета.
- Виденов, М. и Байчев, Б. (1988). *Социолингвистично проучване на гр. Велико Търново*. В. Търново.
- Виденов, М. (1990). *Съвременната българска градска езикова ситуация*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Виденов, М. (1997). *Социолингвистическият маркер*. София: Делфи.
- Виденов, М. (2003). *Българската езикова политика: В светлината на теорията на книжовните езици*. София: Международно социолингвистическо дружество.
- Виденов, М. (2005). *Диглосията (с оглед на българската езикова ситуация)*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.
- Водак (2001). Wodak, R. *Critical Discourse Analysis in Postmodern Societies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Гъмперц и Хаймс (1972). Gumperz, J. J., and Hymes, D. H. (eds.). *Directions in Sociolinguistics; The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Гъмперц (1982). Gumperz, J. J. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Гъмперц (1982a). Gumperz, J. J. *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Исса, К. (2012). *На изток от Драгоман: (15 въпроса за българския език)*; под ред. на Михаил Виденов. В. Търново: ИК Знак'94.
- Димчев, К. (1998). *Обучението по български език като система*. София: Сиела.
- Димчев, К. (2010). *Основи на методиката на обучението по български език*. София: Ун. изд. „Св. Климент Охридски“.
- Димчев, К. (2011). Компетентностният подход в обучението по български език. *Български език и литература*, 53, 1, 29–45.
- Димчев, К. (2011a). Лингвистична компетентност и социален опит на личността. В: *Проблеми на социолингвистиката*, 10.
- Ердманс и Тиболт (2003). Eerdman, S., Prevignano, C. and Thibault, P. J. *Language and Interaction: Discussions with John J. Gumperz*. Amsterdam: J. Benjamins Publ. Co.
- Крес (2008). Kress, G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge.

- Каплан и Болдоф (1997). Kaplan, R. B. & Baldauf, R. B. *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon [England]: Multilingual Matters.
- Кофи (2012). Koffi, E. N. *Language Planning & Orthography Development*. St. Cloud State University.
- Нахир (1984). Nahir, M. Language planning goals: a classification. *Language Problems & Language Planning* 8, 294–327. Also in: *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Eds. Paulston, Christina Bratt and G. Richard Tucker. Oxford: Blackwell.
- Кънчева, П. (2008). *Софийският език на преселниците от Западните покрайнини*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.
- Лабов (1966). Labov, W. *The Social Stratification of English in New York City*. [Washington]: Center for Applied Linguistics.
- Лабов (1972). Labov, W. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Састре (2000). Sastre, A. B.. *Language Planning and Political Ideology: A Crosscomparison between Catalonia, Valencia and the Balearic Islands on the Reintroduction of Catalan*. Unpublished dissertation. University of Southampton, Faculty of Arts School of Modern Languages.
- Скутнаб-Кангас и Филипсон (1994). Skutnabb-Kangas, T. and Phillipson, R. (eds.). *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Скутнаб-Кангас (2000). Skutnabb-Kangas, T. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Тръдгил (1992). Trudgill, P. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *International Journal of Applied Linguistics*. 2:2.167–177.
- Феърклог (1989). Fairclough, N. *Language and Power*. London: Longmann.
- Фишмън (1971). Fishman, J. A. The Relation between Micro- and Macro-Sociolinguistics in the Study of Who Speaks What Language to Whom and When. In: J.B. Pride and J. Holmes (eds.) *Sociolinguistics*, Penguin, 1982, pp.15–32.
- Фишмън (1991). Fishman, J. A. *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Фишмън (1993). Fishman, J. A. (ed.): *The Earliest Stages of Language Planning. The „Firs Congress“ Phenomen*. New York: Mouton de Gruyter.
- Фишмън (1997). Fishman, J. A. *In Praise of the Beloved Language: A Comparative View of Positive Ethnolinguistic Consciousness*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- ФИШМЪН (1999). Fishman, J. A. (ed.). *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- ФЪРГЮСЪН (1959). Ferguson, Ch. A. Diglossia. *Word*, 15, 1959, pp.325–40.
- ФЪРГЮСЪН (1971). Ferguson, Ch. A. *Language Structure and Language Use. Essays by Charles A. Ferguson, Selected and Introduced by Anwar S. Dil*. Stanford: Stanford Un. Press.
- Хаймс (1971). Hymes, D. Competence and performance in linguistic theory. In: Renira Huxley, and Elisabeth Ingram (eds.). *Language Acquisition: Models and Methods: Proceedings of a C.A.S.D.S. Study Group on „Mechanisms of Language Development“ Held Jointly with the Ciba Foundation, London, May 1968, Being the Third Study Group in a C.A.S.D.S. Programme on „The Origins of Human Behaviour“*. London: Academic Press, 3–28
- Халидей (1990). Halliday, M. A. K. New ways of meaning: a challenge to applied linguistics. In: *Journal of Applied Linguistics* 6. Reprinted in M. Piitz (ed.). *Thirty Years of Linguistic Evolution*. Amsterdam: John Benjamins, 59–95.
- Хауген (1966). Haugen, E. Dialect, Language and Nation. *American Anthropologist*, 68 (1966), 922–35.
- ЮНЕСКО (2003). Guide for the development of language education policies in Europe. *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education*. Editor – Beacco, Jean-Claude Strasbourg: Council of Europe.
- Янакиев, М. (1977). *Стилистиката и езиковото обучение*. София: Нар. просвета.

DIFERENT TYPES OF SOCIOLINGUISTICS REVISITED

Abstract. This article is entirely theoretical giving an overview about the general ideas in sociolinguistics during the last 60 years. Main concepts of macro- and micro-sociolinguistics, as well as the methods of dialectology and the new trends in the scope of ecolinguistics, are discussed. Goals and principles of language policy and language planning established in the 60es and 70es of the 20th century undergo significant changes in the beginning of 21st century – time, defined as era of globalization and new linguistic order. Saving language and cultural diversity arises as a new task and challenge for sociolinguists, which, in fact, involves in the paradigm and the ethic of ecolinguistics. East European experience in sociolinguistics as an interdisciplinary field is taken into consideration. Bulgarian achievements are also object of special attention.

Assos. Prof. Angel G. Angelov D.Habil.

✉ St. Kliment Ohridski University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
Department of Slavic Philologies